

**СЕМІОТИКА ДІЙСНОСТІ НА ТЛІ НОВИХ УЯВЛЕНЬ
ПРО ПРИРОДУ СВІТОУСТРОЮ
(на матеріалі англomовного дискурсу)**

Олександр ШЕВЧЕНКО (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто теоретичні підстави для переосмислення методологічних принципів дослідження телеологічно обумовлених особливостей розгортання семантичних процесів у англomовному дискурсі. Подано опис чинників, які обумовлюють актуальність і доцільність вивчення реальності як семіотичного феномену на тлі здобутих нових знань про світ.

The theoretical bases for rethinking of methodological principles of investigation of teleologically determined peculiarities of semantic processes unfolding in English discourse are in the focus of this paper. This critique is the overview of the factors, stipulating the importance and expedience of study of reality as a semiotic phenomenon against the background of the latest findings about the world.

Кожній людині знайоме на перший погляд безпідставне і безпричинне, але, зазвичай, незрадливе відчуття нечітко усвідомлюваної довіри сказаному, або, навпаки, невпевненості щодо переконливості, істинності, доцільності печатного слова або слова співрозмовника. Здавалося б, все так – і лексика підібрана, і стиль, і факти не перекручені, проте ми **відчуваємо**, що за правильною лексико-граматичною структурою криється, ще щось, що примушує нас не приймати змістовні характеристики повідомлення за чисту монету. Те “щось” – це сприймана нами **дійсність як знакове явище**, як семіотичний простір, що виконує функції знака-посередника, який підтримує, підсилює, пом’якшує або нівелює зміст, виражений словесно.

Зрозуміла річ, це дещо спрощене уявлення про надзвичайно складний феномен смислу. Сподіваємося, що запропонована стаття, предметом обговорення в якій є зазначені вище проблеми, буде сприяти осягненню більш глибокої сутності семантичних процесів на матеріалі англomовного дискурсу. Метою даної статті є наукове осмислення методології дослідження когнітивно-семіотичних і психолінгвістичних основ смислоутворення у англomовному дискурсі через призму новітніх уявлень про світ. Проблема розглядається в межах антропоцентричної парадигми. Необхідність комплексного підходу до вивчення проблеми смислу у дискурсі обумовлена онтологічною специфікою предмета дослідження.

Ми живемо у світі знаків. Наше буття просякнуте знаками: ми осягаємо світ за допомогою знаків, спілкуємося, використовуємо знаки, власне сама дійсність і людина в ній – є знаками. Вся сукупність знакових систем являє собою фундаментальну тканину людського буття. Деякі вчені вважають, що семіотика як наука про знаки і їх функціонування заслуговує на те, щоб посідати центральне місце серед наукових дисциплін. Це пояснюється тим, що семіотика слугує проміжною ланкою між науками, зокрема між дисциплінами філософського і психологічного плану [Див., наприклад, 9; 20: 1]. Проте зі стрімким розширенням кордонів пізнання навколишнього світу стає очевидним, що усю глибину і життєву значущість семіотичної взаємодії між об’єктами реальності ми ще до кінця не усвідомлюємо.

Сучасна фундаментальна наука з різних причин нехтує певними фактами і явищами, які важко піддаються науковому поясненню і які не відповідають відомим законам нашого матеріального світу. Але після череди відкриттів на початку ХХІ століття (наприклад, вияв так званої “темної речовини” (dark matter) як нематеріальної складової Всесвіту), здається, що для людства настав час переглянути звичні, усталені уявлення про принципи фундаментальної взаємодії (включно з комунікативною) між об’єктами і явищами навколишнього світу. Результати досліджень засвідчують, що Всесвіт пронизує неймовірна сила, енергія якої (в одиницях маси) у багато разів перевищує масу усіх наявних у Всесвіті матеріальних об’єктів. Даний факт спонукає до висновків про те, що світ більш нематеріальний, ніж матеріальний: “Всесвіт матеріальний усього лише на 4%, а решта 96% припадають на приховану масу й ще не знати на що, наразі умовно назване темною енергією. ...Виявлення “темної енергії” – найбільше досягнення науки, оскільки це відкриття саме собою вже ніби легалізує наукове вивчення явищ, у яких немає матеріального носія” [8; див. також 18: 11, 24; 19: 76; 17: 72].

Явища, про які йшла мова вище, у фундаментальній квантовій теорії світоустрою тлумачать як вияв нелінійно організованих (decoherent) структур, аналіз яких потребує залучення так званих “прихованих змінних” (hidden variables), а відтак – принципово відмінної методології, зокрема імовірнісних принципів дослідження, які ґрунтуються на аналізі каузальних, комплементарних, модальних (з точки зору можливостей і неймовірностей) аспектів феномену, що вивчається [16: 52, 207; див. також 14: 240 – 245].

З першого погляду може видатися незбагненним зв'язок між лінгвістичною проблематикою і суто фізичними феноменами вселенського масштабу, якими пристало перейматися природничим та точним наукам, зокрема квантовій механіці. Безперечно, спеціалісти із природничих наук можуть сперечатися стосовно певних технічних тонкощів зазначеного феномену. Для гуманітаріїв же предметом дискусій може бути питання методологічної релевантності для лінгвістичних досліджень ще до кінця непізнаного явища взагалі, або ж стосовно меж залучення явищ природи, не даних у відчуттях, у сферу лінгвістики. Проте, на нашу думку, мовознавцям слід зважити на тектонічні зрушення у царині базових світоглядних переконань людства з декількох причин.

По-перше, людство є соматичною складовою Всесвіту. Відтак, все, що стосується ключових принципів буття – стосується людини, зокрема в антропоцентричній науковій парадигмі. До того ж, і сама людина, виходячи з принципів органіцизму та фрактальності, є відображенням властивостей Всесвіту, можливо, у тім же співвідношенні матеріального і нематеріального (духовного). Причому людина як “індивідуальне існування” неявно репрезентує усю сферу свого буття, “будучи неповторним її варіантом” [4: 5].

По-друге, у постіндустріальну епоху у науковий загал прийшло усвідомлення важливості врахування життєвого досвіду, мудрості, споглядання, що відповідає принципу **кордоцентричності**, який ґрунтується на “осягненні істини не розумом, а серцем – джерелом почуттів і моральності, витоком духовності” [10: 237]. Тобто у пошуках смислу значущість здобувають такі аспекти буття, які здебільшого належать до царини інтуїтивного пізнання і базуються на глибинних шарах свідомості, що охоплюють неявно виражені, нечіткі, розмиті вияви дійсності, адекватне осмислення яких залежить не стільки від інтелектуального потенціалу, скільки від психічних, або навіть духовних властивостей людини.

По-третє, лінгвісти, а точніше – психолінгвісти, ще в минулому столітті усвідомили невіддільність від мовлення таких “нематеріалізованих” психологічних чинників смислоутворення, як інтуїція, уявлення, аперцепція, асоціація і т.д., які зосереджені на перцептивно-образному аспекті смислу і які стають ще більш актуальними у світлі відкриттів останнього часу.

По-четверте, у даному контексті комунікація, зокрема смислоутворення у дискурсі, потребує подальшого дослідження з урахуванням нематеріальних (неявних, прихованих, неочевидних) складових дійсності через аналіз їх опосередкованого, нечіткого комунікативно релевантного знакового вияву. Це обумовлено тим, що врахування лише матеріально вираженого (словесно об'єктивованого) значення прирікає мовця на сприйняття лише обмеженої, або навіть мізерної частки всього обсягу інформації, потрібної для адекватного осягнення сукупного смислу висловлення. Актуальність зазначених розвідок також зумовлена загальною тенденцією у сучасній науковій парадигмі до переходу від вивчення чітко структурованих систем до дифузних, слабоструктурованих комплексів із розмитими межами і слабо- або неявно вираженими відносинами між структурними компонентами. Окрім того, дослідження змістовних характеристик дискурсу через призму семіотичних виявів дійсності є актуальним, виходячи з того, що “феноменологічна сутність об'єктів мистецького зображення” (до яких ми відносимо дискурс як відображення дійсності) “становить перспективний напрям наукових досліджень” [11: 3].

Відкриття нових граней дійсності вимагає від дослідників також зміни фокусів і акцентів у науковому спогляданні реальності, застосування нових методологій, пошуку нових підходів, до яких, поміж інших, належать антропоцентричний, холістичний, імовірнісний, феноменологічний, діяльнісний, телеологічний підходи.

Осмилення, концептуалізація, означення складових дійсності у перебігу дискурсії і наділення їх смислом є динамічним процесом. Цей динамізм деякі вчені пояснюють наявністю аналогій між принципами організації феноменального (перцептивного) поля і фізичних полів – гравітаційного, електромагнітного і т.д. Тобто, теоретично до аналізу сприйняття дійсності можуть бути застосовними фізичні закони, оскільки вияв зовнішніх по відношенню до змісту сприйняття сил перцептивного поля, які “породжують, підтримують, відновлюють і руйнують гештальти”, є часто “непередбачуваним, але завжди закономірним” [2: 27].

Видатний психолог Р. Арнхейм висловлює припущення, що при візуальному сприйнятті дійсності виявляються певні сили притягання між об’єктами, що попадають у поле зору. Він доходить висновку, що при сприйнятті “...силам тяжіння притаманні напрямки, інтенсивність і точка їх прикладання, то до них можуть бути застосовані закони, котрі відкриті вченими для фізичних сил” [1: 28]. Окрім того, “...бачення як відображення фізичних процесів у свідомості, підкоряється тим же самим законам організації, що і об’єкти природи” [1: 77]. Додамо, що чинником, який узгоджує різновекторну гру сил перцептивного поля відображеної дійсності у дискурсі, ми вважаємо *телеологічну* (або, вужче, мотиваційну) складову мовленнєвої діяльності.

Окрім атрибуту реальності лежать за межами сенсорно-перцептивних здібностей людини, проте вони впливають на її буття і можуть бути досягнені через посередництво гіпотетико-дедуктивних методів чи імовірно. З розширенням горизонтів пізнання світу потрібно усвідомити об’єктивну неминучість застосування імовірнісних принципів дослідження, що ґрунтуються на нечітких базах даних і на здатностях людини до логічних суджень і аперцептивних властивостях сприйняття.

Останні розвідки стосовно матеріальної субстанції Всесвіту пов’язані з визнанням існування тіл і антитіл, видимої і невидимої речовини або чорної матерії (dark matter), яка, хоч і не сприймається нашими почуттями, безпосередньо впливає на життєдіяльність, буття людини, і, вочевидь, на *інформаційний обмін* (зокрема у перебігу комунікативної взаємодії) в межах універсуму, оскільки, згідно з висунутими гіпотезами, невидима речовина слугує остовом, каркасом (scaffold) світоустрою [17: 72].

Дійсність являє собою надзвичайно складну і емну основоположну філософську категорію. Оскільки у коло завдань нашої роботи не входить фундаментальний аналіз філософських основ цього поняття, терміни “дійсність”, “реальність”, “середовище”, “навколишній світ”, “універсум” нами використовуються як близькі за значенням, хоча ми усвідомлюємо наявність відмінностей у їх змістовному наповненні. У нашому дослідженні ми оперуємо поняттям “дійсність” у визначенні видатного філософа С.Л. Франка, роботи якого передбачали сучасне сприйняття фундаментальною наукою певних теологічних доктрин у намаганні наблизитись до досягнення першопричин і смислів буття. Відтак, за С.Л. Франком, об’єктивна дійсність є “зв’язним розмаїттям певних “речей” або конкретних реальностей, яким притаманні різноманітні властивості – не має значення, “емпіричні” чи “ідеальні” – і котрі перебувають у різного роду відношеннях... Проте ми можемо мислити об’єктивну дійсність як певне світове буття, що виходить за межі “природного світу”. Об’єктивна дійсність, окрім своєї чуттєво і наочно даної області, може включати в себе і область невидимого” [13: 17].

Потрібно зазначити, що Л.С. Франк розмежовує дійсність і реальність. Їх протиставлення Л.С. Франком як видового і родового понять для нас не є принциповим, оскільки обидва включають “ідеальні” явища, не дані у відчуттях, які можуть бути об’єктом інтуїтивного пізнання. Окрім того, у С.Л. Франка поняття “реальність”, будучи насиченим духовним смислом, має підкреслено теологічне забарвлення. Принагідно зазначимо, що Г.В.Ф. Гегель не наголошував на антиномічності реальності і дійсності і використовував словосполучення “реальна дійсність” як цілком припустиме [3: 192].

Мовленнєва поведінка і мовленнєвотворчий процес як складові когнітивної діяльності людини у семантичному просторі буття належать до розряду надзвичайно складних мовних і психокогнітивних феноменів, що залучають розмаїття розмитих чинників, які навряд чи можливо дослідити, застосовуючи традиційні системоцентричні методи або виключно

принципи формальної логіки. На нашу думку, до таких явищ (зокрема до дослідження актуалізації неявних смислів у дискурсі) у сучасній науковій парадигмі, збагаченій результатами наукових розвідок у сфері фундаментальних основ буття, може бути доцільним застосування методології, здатної до узагальненого зведення різномірних нечітких параметрів у цілісний і динамічний теоретичний конструкт. На нашу думку, таким вимогам відповідає імовірнісна методологія (теорія імовірностей, нечітка логіка, теорія нечітких множин), що зосереджена на вирішенні теоретичних проблем на основі нечітких баз даних.

Проблема смислоутворення нами розглядається на дискурсивному рівні. Дискурс – одне з центральних понять антропоорієнтованих мовознавчих розвідок. За визначенням О.О. Кибрика дискурс являє собою “єдність двох сутностей” – процесу мовної комунікації і її результату, тобто тексту. Це дозволяє вивчати дискурс “як процес, що розгортається у часі, і як структурний об’єкт” [5: 4]. Таке розуміння дискурсу надає лінгвістам можливість розглядати його, з одного боку, як знакове утворення зі складовими, що сукцесивно розвиваються і в той же час як структурований, семантично організований простір, що має властивості симультанної смислової взаємодії складових [Див. 12: 227]. Саме симультанність і динамізм семантичних процесів при сприйнятті тексту як знакового утворення роблять дискурс живим організмом на відміну від статичного тексту.

Дискурсивний семіозис ми розуміємо як процес, у якому предмет, жива істота або явище текстуально відображеної (художньої) дійсності функціонують як знак. Проте у дискурсивній площині, враховуючи фактор адресата, дискурсивний семіозис набуває додаткових властивостей, оскільки у перебігу дискурсії він значною мірою базується на вторинній семіотизації або *ресеміотизації* відображеної дійсності адресатом/читачем (інтерпретації інтерпретованого автором світу). А відтак, образи, котрі зазвичай не є знаками [Див. 6: 234], тобто образи свідомості автора тексту, здобувають у дискурсі семіотичну функцію – стають знаками як складові художньої дійсності і як об’єкти осмислення адресатом/читачем.

Природно, що у дослідженні, присвяченому вивченню дискурсивного смислоутворення через *осягнення семіотичної функції навколишнього світу*, основна увага має бути зосереджена на виявленні лігвальних, когнітивно-семіотичних і психолінгвістичних (зокрема перцептивно-образних) особливостей актуалізації семантичного потенціалу дискурсу, включно з його глибинними, латентними, неявними смисловими параметрами.

За результатами наших досліджень, матеріальною маніфестацією когнітивно-семіотичного структурування дійсності виступають дифузні і рухомі утворення – *конфігурації семіотичних елементів* [15: 115]. Вони являють собою телеологічно обумовлену відкриту систему, динамічну, організовану за принципами кореляції множини семіотичних одиниць. Ми вважаємо, що сукупність семіотизованих складових дійсності з їх релятивними смисловими зв’язками і у їх символічній іпостасі здобуває статус *символічної реальності*. Вона, будучи цілісною символічною структурою, і як будь-який символ виступає втіленням “пошуків *поза межами фізичного світу*..., імпліцитно несе інформацію про асоціативні зв’язки між предметами реальності й культурною їх актуалізацією у вигляді символічних систем” [7: 195, 196]. Принагідно зазначимо, що, на нашу думку, дійсність набуває символічності і здобуває статус знакового феномену не стільки за рахунок окремих символів як самодостатніх знакових одиниць, а радше завдяки утворенню у свідомості мовної особистості *системи смислових зв’язків* між семіотизованими предметами і явищами навколишнього світу, які агрегуються у семіотичні конфігурації у вигляді нечітких множин.

Ми вважаємо певну аналогію між аналізом нечітких множин семіотичних елементів, що репрезентують дійсність, і осмисленням (вужче, означенням або семіотизацією) відображеної у тексті дійсності. Якщо при сприйнятті реальної дійсності висувається перцептивна гіпотеза, то при сприйнятті тексту (відповідно до принципу міметичності) реципієнтом-адресатом висувається гіпотеза стосовно імовірного текстового концепту або концептуального змісту фрагментів тексту.

Таким чином, ми вважаємо, що з розширенням кордонів пізнання і виникненням нових уявлень про дійсність у нас з’являються підстави для висунення лінгвістично релевантних

гіпотетичних припущень щодо існування ще не пізнаних психокогнітивних і мовленнєвотворчих механізмів осягнення як реальної так і дискурсивно відображеної дійсності. У цьому контексті важливо підкреслити доцільність і нагальність дослідження семіотичних процесів, що корелюються з тими аспектами реальності, які не дані людині у відчуттях, проте є іманентними складовими смислоутворення. Безумовно, висунуті гіпотетичні міркування потребують подальшого теоретичного обґрунтування і емпіричного забезпечення. Зазначені проблеми можуть бути предметом подальших лінгвістичних розвідок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм; [общ. ред. и вступ. статья В.П. Шестакова; сокращенный перевод с английского В.Н. Самохина]. – М.: Прогресс, 1974. – 392 с.: ил.
2. Барабанщиков В.А. Психология восприятия: Организация и развитие перцептивного процесса / В.А. Барабанщиков. – М.: Когито-Центр; Высшая школа психологии, 2006. – 240 с. – (Университетское психологическое образование).
3. Гегель Г. В. Ф. Наука логики: В 3-х томах / Г.В.Ф. Гегель. Т. 2. Учение о сущности; [перевод Б.Г. Столпнера / отв. ред. М.М. Розенталь]. – М.: "Мысль", 1971. – 248 с. – (АН СССР. Ин-т философии. Философское наследие).
4. Гнатюк Л.В. Человек и его деятельность: Опыт философии органицизма: Монография / Л.В. Гнатюк. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2006. – Ч. 1. – 399 с.
5. Кибрик А.А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / А.А. Кибрик // Вопросы языкознания. – 2009. – С. 3 – 21.
6. Лозова О.М. Психосемантика етнічної свідомості / О.М. Лозова. – К.: "Освіта України", 2007. – 402 с.
7. Мирошниченко В.В. Авторська концепція художнього твору: онтогенез і експансія (на матеріалі англomовної та французької українки). – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 283 с.
8. Пугач О. Чи виліковний дальтонізм науки? / О. Пугач // Дзеркало тижня, 2009. – № 38.
9. Резников Л.О. Гносеологические вопросы семиотики / Л.О. Резников. – Л.: ЛГУ, 1964. – 304 с.
10. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія / О.О. Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
11. Семенець О. Теорія твору: феноменологічні та герменевтичні аспекти / О. Семенець // Наукові записки. – Випуск 75(3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. / [відп. ред. В. Ожоган]. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 3 – 7.
12. Топоров В.Н. Пространство и текст / В.Н. Топоров // Текст: семантика и структура: [сб. ст. / отв. ред. Т.В. Цивьян]. – М.: Наука, 1983. – С. 227 – 285.
13. Франк С. Реальность и человек: Метафизика человеческого бытия / С. Франк. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 382, [2] с. – (Философия. Психология).
14. Цехмистро И.З. Холистическая философия науки: Учебное пособие / И.З. Цехмистро. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2002. – 364 с.
15. Шевченко О.І. Телеологічні чинники концептуально-семіотичного структурування простору (на матеріалі англomовного публіцистичного дискурсу) / О.І. Шевченко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство / [гол. ред. Г.Л. Аркушин]. – Луцьк: "Вежа", 2009. – Вип. 5. – С. 113 – 117.
16. Bub J. Interpreting the quantum world / Jeffrey Bub. – London, Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 290 p.: ill.
17. Ethereal wisps. Another possible glimpse of dark matter // The Economist, April 4th 2009. – P. 72.
18. Goswami A., Reed R.E., Goswami M. The self-aware universe: how consciousness creates the material world / A. Goswami, R.E. Reed, M. Goswami. – New York: Putnam's Sons, 1993. – 319 p.
19. I'm not looking, honest! // The Economist, March 7th 2009. – P. 76.
20. Kyong Liong Kim. Caged in our own signs: a book about semiotics / Liong Kim Kyong. – Norwood, New York: Ablex Publishing Corporation, 1996. – 242 p.: ill. – (Advances in discourse processes, v. 55).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Шевченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, семіотика, дискурсологія.

ТИПИ КОМУНІКАТИВНОЇ КООРДИНАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДІЛОВИМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ольга ЯШЕНКОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто комунікативну координацію як універсальну категорію діалогічного дискурсу, описано специфіку її реалізації в англomовних ділових розмовах, що характеризуються різним ступенем інтерактивної ефективності.

The article considers communicative coordination as a universal category of the dialogue discourse, describes its specifics in the English business conversations, which are characterized by a different degree of interactive effectiveness.

Комунікативна координація як універсальна категорія діалогічного дискурсу, що знаходить мовне вираження в тексті діалогу [1: 365], полягає в узгодженості мовленнєвої поведінки комунікантів і забезпечує нормальний хід діалогу. Комунікативна координація